

Смерть солдата. Історія, розказана його сестрою

КУПИТИ

«Я воліла б, щоб не довелося писати цю книжку, щоб не було теми для неї, щоб брат був живий, а не щоб мою книжку надрукували...»

Цими словами Олеся Хромейчук починає свою історію, книжку, яка не мала би бути написана, історію смерті солдата, розказану його сестрою. Це дуже особиста оповідь, та водночас це історія десятків тисяч українських родин, історія втрат та їх проживання.

Володимир Павлів, брат Олесі, - воїн, який загинув на фронті в березні 2017-го, за кілька років до початку повномасштабного вторгнення. «Це європейська війна, яка просто почалася на сході України» - такими словами свій вибір повернутися на передову Олесі пояснював Володимир. Невдовзі він загинув.

«Доброго дня. Я з військової частини, де служить ваш брат»... Смерть. Заперечення. Гнів. Депресія. Прийняття. Жодна історія не може повернути близьких, але інколи чужа історія може допомогти зрозуміти та пережити втрату. У нашій країні триває війна, щодня гинуть люди - захисники та захисниці, кохані, батьки, діти, брати й сестри. І все, що ми можемо, - лише навчитися жити із цією втратою. Своєю історією в цій книжці ділиться історикиня Олеся Хромейчук.

Олеся Хромейчук

СМЕРТЬ СОЛДАТА

історія,
розказана
про
сестрою

ВІХЛА

Олеся Хромейчук

СМЕРТЬ СОЛДАТА

Історія, розказана його сестрою

віх~~о~~ла

Київ · 2023

УДК 821.161.2'06-321/2
Х94

Хромейчук Олеся

Смерть солдата. Історія, розказана його сестрою / Олеся Хромейчук. — К. : Віхола, 2023. — 208 с.

ISBN 978-617-8257-49-1

«Я воліла б, щоб не довелося писати цю книжку, щоб не було теми для неї, щоб брат був живий, а не щоб мою книжку надрукували...»

Цими словами Олеся Хромейчук починає свою історію, книжку, яка не мала би бути написана, історію смерті солдата, розказану його сестрою. Це дуже особиста оповідь, та водночас це історія десятків тисяч українських родин, історія втрат та їх проживання.

Володимир Павлів, брат Олесі, — воїн, який загинув на фронті в березні 2017-го, за кілька років до початку повномасштабного вторгнення. «Це європейська війна, яка просто почалася на Сході України» — такими словами свій вибір повернутися на передову Олесі пояснював Володимир. Невдовзі він загинув.

«Доброго дня. Я з військової частини, де служить ваш брат»... Смерть. Заперечення. Гнів. Депресія. Прийняття. Жодна історія не може повернути близьких, але інколи чужа історія може допомогти зрозуміти та пережити втрату. У нашій країні триває війна, щодня гинуть люди — захисники та захисниці, кохані, батьки, діти, брати й сестри. І все, що ми можемо, — лише навчитися жити із цією втратою. Своєю історією в цій книжці ділиться історикиня Олеся Хромейчук.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

Текст *The Death of a Soldier Told by His Sister* переклала з англійської Олеся Хромейчук (Monoray, 2022).

© Олеся Хромейчук, 2023

© Яна Зіневич, обкладинка, 2023

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

24 лютого 2022 року принесло із собою багато змін у життя українців, та і світу в цілому. Як не дивно, але цей день змінив і психологічну хронологію війни Росії в Україні: саме після 24 лютого все частіше можна почути фразу «з початком війни». Фразу цю вимовляють американці, французи, німці і — дедалі частіше — самі українці. Дійсно, масштаб трагедії, яку розгорнула Росія саме 2022 року змушує соціальну свідомість відкидати все, що відбувалось до того, як «не війну».

Книжка Олесі — потужна протидія цій практиці, яка загрожує стерти частину історичної пам'яті, а отже — і справжні причини того, що лише знайшло своє продовження 24 лютого о четвертій годині ранку.

Ця протидія — трагедія. Власна трагедія втрати брата, який захищав Україну та воював ще «до початку війни». Але трагедія війн полягає в тому числі і у факті, що смерть стає цифрами, за якими вкрай важко розгледіти долі людей.

Саме тому книжка Олесі — це і потужний дзвін, здатний нагадати, що насправді війна йде ще з 2014 року, і тисячі цифр наших втрат хай інколи, але перетворюються на імена.

Станіслав Асєєв, український письменник, колишній політв'язень, автор книжки *«Світлий шлях: історія одного концтабору»*

Книжка Олесі Хромейчук — болісна, щира, тужлива оповідь про особисту втрату. Меморіал пам'яті і шани загиблому брату-захиснику, зведений зі слів.

Однак водночас — це розповідь про те, що проживали і проживають тисячі родин по всій країні, коли російська збройна агресія забирає найцінніше — життя їхніх рідних.

Олександр Михед, *письменник*

Це книжка, в якій сестра розповідає про свого загиблого на фронті брата. Спогад ніби цілковито особистий, здається, авторка найбільше боїться пафосу й героїзації. Згадує родинні історії, намагається достеменно передати власні переживання, те, що зафіксувала вражена страшною втратою пам'ять. І якраз повсякденні деталі, яких не вигадати, найглибше й закарбовуються у читацькому сприйманні. Переконливішого підтвердження того, що війна таки триває вже дев'ять років, що ворог прийшов на нашу землю у 2014-му, що Україну захистили й дали виграш у часі для підготовки боєздатної армії солдати на Сході, — годі й шукати. Хоча війну все боялися назвати війною, ніби сподіваючись, що, уникнувши слова, вдасться уникнути й усього того жаху, який воно означає.

Але нікуди не подітися від втрат і від пам'яти про загиблих. Розповісти про них — це й віддати данину любові, і спробувати протистояти забуттю, бо, зрештою, жорстока, травматична пам'ять усе ж допомагає жити. Важливо, що цілком приватна історія читається як розповідь про всіх нас, як епізод великого національного епосу. Розрізнені картинки львівського дитинства, підліткових здобутків і випробів, сюжети про вибір, зроблений у тій чи іншій ситуації, — усе це в якийсь момент складається у портрет цілого покоління. Володимир Павлів довго жив у Нідерландах, його сестра мешкає в Британії, а відтак у цих записах багато глибоких і вишуканих розмислів про національну ідентичність, складність адаптації до чужої культури, до ситуації, в якій ти раз у раз наражаєшся на неприйняття. Якраз у таких замальовках Олеся Хромейчук шукає принаймні часткової відповіді на питання, чому ж старший брат вирішив повернутися в Україну і взяти в руки зброю. Вона уникає слова «гідність», хоча, здається, якраз про гідність, і особистісну, і національну, у книжці й ідеться.

Ця історія розказана жіночим голосом. Мемуаристка свідомо гендерних стереотипів, пов'язаних з війною, і рефлексує над ними. Розповідає про свою подругу Марію, котра стала аеророзвідницею й не вважає війну заняттям лише чоловічим. Але, схоже, жінки таки віддавна більше мали за свій обов'язок берегти родинну пам'ять. Важливо, що авторка не позиціонує себе як безсторонню хронікерку,

не боїться зізнатися, що їй бракує слів, бракує мови, аби зафіксувати у всій повноті пережите. Власне, такої мови бракує й ще довго бракуватиме нам усім. Але й відвернутися від трагічного досвіду, маргіналізувати його теж неможливо. Хоча, нагадує нам письменниця, дехто пробує таким чином уникнути болю, убезпечити душевний комфорт. Але непроговорені травми спричинюють глибинні душевні недуги й розлади. Ця війна змінила нас усіх, чи принаймні більшість з нас. Міняємося ми, міняються ландшафти довкола, як фізичні, так і ментальні, шалений нурт історії руйнує узвичаєні уявлення й ієрархії. Мусимо вчитися про все це говорити. У день нашої перемоги дізнаємося про масштаби втрат, про її високу й жорстоку ціну. І з цим знанням жити багатьом українським поколінням, осмислювати уроки, вибудовувати якісь інші системи вартостей. Але це в майбутньому. А свідчення, зафіксовані тут і тепер, свідчення із самого епіцентру великої війни, тим важливіші й дорожчі для нас усіх.

Віра Агеєва, літературознавиця, авторка книжок *«За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини»*, *«Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ початку ХХ століття»*, *«Мистецтво рівноваги. Максим Рильський і його час»*

...Це було в день першого «страждання» Кримського мосту. Ми стояли в холі Українського католицького університету і намагалися відповісти одна одній на питання: «Як ви?».

З одного боку — ми стояли й розмовляли — відповіді були очевидні: ми — вона і я — норм. Але, як у всіх тепер, поза межами «я» стільки горя, що питання «як ви?» іноді виглядає зверхнім, недоречним, безсовісним.

Наш «смол-ток» на мінному полі повернув у бік Маріуполя, у бік зниклих безвісти, серед яких Дмитро Чичера — мій герой, наш герой. Той, хто залишився в Маріуполі «за дорослого», коли «діти» з муніципалітету поїхали та з безпечних місць вдавали із себе героїв. Дмитро та його «Халабуда» годували, возили ліки, пекли хліб, заряджали гаджети. Одного березневого дня він пішов, щоб спіймати зв'язок. З тих пір нічого: ані серед живих, ані серед мертвих, ані серед полонених.

Чи я говорила тоді про Дмитра? Мабуть, що так. Але навіть, якщо не вголос, то я завжди говорю про Дмитра сама із собою.

Зниклі безвісти, пропали тіла, мертві, що й досі на гарячих ділянках фронту, ДНК, процедури упізнання. Це був Форум Видавців у Львові. Ми з Олесею вели звичайну тепер літературну бесіду.

Я почула, як Олеся сказала мені, що їм пощастило. Що в них є могила. Що вони точно знають, що брат похований і лежить у ній. Що можна приходити, що є куди приходити.

Ми обоє перечепилися через оце «пощастило». «Ну як пощастило...», — сказала Олеся. «Ну так... Таке собі “пощастило”», — сказала я.

Однак. І все-таки. «І все-таки, коли є могила, то легше», — сказала Олеся.

Брат Олесі загинув тоді, коли весь світ ще грався в «громадянську війну» та сором'язливо відводив очі, аби не бачити ані окупованих територій, ані концтабору «Ізоляція», ані цвинтарів, де щодня ховали воїнів. Брат Олесі Володимир загинув тоді, коли у «велику війну» ніхто не вірив, незважаючи на те, що вона йшла з 2014 року.

Олесин текст «Берці» я прочитала в «Критиці». Він бив і бився, бився за те саме, за що билися воїни, волонтерська громада та люди,

які знали, що війна неминуча. А бив він тих, кому було байдуже.

Текст той був для мене як суд, де на лаві підсудних сиділа сама Олеся. І за прокурора була також вона сама.

У книжці «Смерть солдата. Історія, розказана його сестрою» на лаві підсудних разом з Олесею з'являються й інші: журналісти, що пишуть некрологи, в яких загиблі навряд чи впізнали себе, чиновники, яким цвинтар та похорон — це привід для фото на пам'ять, вічні совєцькі тітки, що відають паперами про смерть. Але поступово на лаві підсудних з'являється саме горе.

Горе, яке не говорить, однак шукає слів. Горе, яке не може плакати і боїться згадувати. Горе, яке не хоче героя, а хоче живого брата. Яке змінює та змінюється. Яке раз у раз уводить до панічних атак, до самонепрощення. Яке робить усе, що здавалося непорушним, крихким, пливким і зниким.

Горе на дає змоги з ними боротися, визнати винним та засудити. Навпаки: смерть солдата вимагає визнати горе причетним, єдино причетним, але не винним.

Воно обіцяє стати тихішим, дає дозвіл на сімейні спогади, на п'єсу і спектакль, на фотографії, які можна роздивлятися. І на сни, в яких усе так і не так. А потім і на останній (чи ні?) лист, адресат якого — вже не тут.

Хитре, хитре гірке горе хоче бути зрозумілим і вимовленим. Але все одно — так просто не дається.

І Олеся пише свою книжку про смерть брата англійською мовою, ніби намагаючись зробити ще одну спробу втримати дистанцію, обманути, можливо, запевнити себе та інших, що впоралася...

Тепер вона перекладає (пише?) її українською.

І українською видно, чутно, відчутно, що остаточно впоратися не вийде. Не тільки в Олесі. Ні в кого з нас. Ми будемо далі жити от такими: з останніми словами, останніми листами і сотнями незавершених розмов.

Ми зустрілися з Олесею Хромейчук знову якраз тоді, коли в «Білгородській народній республіці» почалися якісь проблеми — чи то громадянський конфлікт, чи то захист від «рашизму». Час покаже, що

там було. Але тенденція наших зустрічей видається мені обнадійливою. Як буде презентація книжки в Києві, вірю, декотрим випаде хвилюватися вже за Москву...

Ми зустрілися тоді, коли я вже прочитала українську версію книжки. І я думала та думаю й тепер про щільність тексту. Про щільність думок. Чіпляюся саме за це, оскільки про емоції — не можу, не дозволяю собі. Емоції все ще під заборonoю, слова про них — усе ще цемент, пісок і трохи води, щоб можна було проковтнути сльози.

З думками ніби легше. Але все одно непросто.

Олеся питає себе, мене, питає всіх: як правильно? Як правильно реагувати на смерть? Говорити? Ділитися? Не говорити? Співчувати? Чи є якийсь такий протокол, який не робить зайвого болю?

Вона питає про ціну героїзму. Бо ціна його — неготовність до війни. Одна з героїнь книжки наполягає на тому, що воїни не мають гинути там, де їхню роботу мала б виконувати техніка. Дрони. Багато-багато дронів — це не тільки про «очі», це, в першу чергу, про життя.

Чи знаємо ми, що насправді обирали ті, хто пішов на фронт? Боронити Батьківщину і... Кого ще? Що ще? Що вони самі вважали прийнятною ціною їхнього життя? Степ? Краплі роси, що зникають на сонці? «Довійну»? Чи ми можемо це знати? Чи маємо?

Якою поставатиме пам'ять про загиблих? Як би вони самі хотіли, щоб про них пам'ятали? Чи ми впевнені, що він або вона хотіли б століттями посміхатися з фото в однострої? Хоча до війни вони були фермер(к)ами, барист(к)ами, залізничниками/цями, художниками/цями, вчителями/льками, інженер(к)ами, підприєм(и)цями... Що і чому ми робимо, обираючи для них «піксель» навіки?

Чому в нас так погано з некрологами? З їхньою мовою, з текстом, з інтонацією? Для кого вони? Для кого вони, якщо сім'ї несила їх ані писати, ані читати?

Важливість останніх слів. Обсесія щодо останніх слів... Як бути з ними? Тепер, коли вся Україна живе у світі останніх слів, коли ми всі, так чи інакше, розуміємо, що наступна руська ракета може розірватися будь-де, ми ніби стали обережними, ми готуємося ніби. Пишемо в соціальних мережах так, щоб — раптом що — після було не соромно та навіть трохи смішно. Але кому не соромно? І чи правдиві слова

князя Святослава, що «мертві бо сраму не імуть?». А якщо останніми словами будуть матюки? Це треба пам'ятати чи треба забути?

Олеся питає себе, мене, всіх.

Домашня робота з дуже коротким дедлайном. Треба було на вчора. Але «вчора» багато кому здавалося, що війна — не з нами, не про нас.

Тепер — про нас.

«Смерть солдата. Історія, розказана його сестрою» — тепер і на довгі роки — про нас.

Олена Стяжкіна, письменниця і публіцистка

*Пам'яті Володимира Павліва
(1974–2017)*

ПЕРЕДМОВА ФІЛІПА СЕНДСА

Моє покоління вважало, що війна в Європі закінчилася. Ми читали про війни в далеких краях, зокрема проксі-війни, які вели лідери держав в ім'я нашої безпеки. Ми пережили локальні акти вбивчого насильства, схарактеризовані як терор, як-от конфлікт у Північній Ірландії (The Troubles) чи напад 11 вересня — день, коли я опинився в Нью-Йорку. Ми спостерігали за розпадом колишньої Югославії. Однак жах повномасштабної війни — переміщення армій, перетин міжнародних кордонів танками, блокади й бомбардування, полонені та страчені військові? Ні, ми вірили, що це належить історії.

Потім у моє життя увійшла Україна. Десять років тому я отримав запрошення прочитати лекцію у Львові для студентів-юристів. Одне потягло за собою інше — нові знайомства, дослідження коренів геноциду та злочинів проти людства, пошук будинку, де народився мій дід Леон Бухгольц. Я знайшов його на вулиці Шептицьких, неподалік собору Святого Юра, і зміг уявити дідове життя, його батьків, братів і сестер, від'їзд зі Львова влітку 1914 року. Я дізнався, що улюблений старший брат діда Еміль залишився тут, став піхотинцем австро-угорського війська, імовірно, брав участь у «найколючальнішій битві» під Львовом, у якій було задіяно понад півтора мільйона осіб. *The New York Times* тоді описала її як «тисячократне надзвичайне знищення та руйнування людського життя, найжахливіший голокост, який коли-небудь знала історія».

Одним із загиблих був дідовий брат Еміль, убитий у бою, не доживши до свого двадцятиріччя. «Що таке окреме вбивство, — запитував Стефан Цвейг, — у межах глобальної, тисячократної провини, найжахливішого масового руйнування та знищення в історії?» Мій дідусь не зміг поговорити зі мною про цю втрату жодного разу.

Ця та інші розповіді спонукали мене до активнішої участі в житті міста (і до написання книжки «Східно-Західна вулиця: повернення

до Львова», виданої 2016 року [1]) — місця, де життя предків перетинається з моєю роботою. Заглибитися в архіви мені допомогли два чудові українські докторанти права Ігор та Іван. І ось у 2014 році в Україну приходить війна. Ігоря призивають, відправляють на Схід. Реальність війни наближається. Під час візитів до Львова я побачу на вулицях багато молодих чоловіків у військовій формі. Хвилюватимуся за Ігоря, мого наукового асистента. Новини про бойові дії на Сході України стають гострішими, а також зростає кількість загиблих. Війна підходить дедалі ближче.

Минають роки, бої на Сході тривають. Чечня, Південна Осетія, Абхазія, Крим, Сирія. Лінії з'єднуються. Восени 2021 року мене запрошують до Києва прочитати лекцію в Національному музеї історії України у Другій світовій війні, а також передати артефакт з мізерних надбань мого діда. Через кілька тижнів російські війська скупчуються на українському кордоні. Здається, що повномасштабне вторгнення неможливо уявити, але потім воно все-таки відбувається. Європа знову в стані війни, на тій самій території, де за часів мого дідуса та його брата були хаос і смерть.

Це мій власний контекст, у якому я читаю неймовірні особисті спогади Олесі Хромейчук. Це розповідь, яку дідусь так і не зміг написати. Не про історію, а про сучасність. Не про далекі світи, а про те, що близько. Не вигадка, а реальність. Це розповідь про любов і втрату — особисту, але таку, що виходить за межі часу та простору, жорстоку й універсальну, яка порушує єдине питання: «Навіщо?».

Філіп Сендс, червень 2022 року

¹ В Україні ця книжка вийшла друком 2017 року у «Видавництві Старого Лева». — Прим. ред.

ВСТУПНЕ СЛОВО АНДРІЯ КУРКОВА

Коли Олеся Хромейчук уперше написала цю книжку, уздовж 435 кілометрів кордону українські бійці постійно перебували під артилерійським і снайперським вогнем з боку російських військ та їхніх місцевих посіпак на Донбасі. Боєприпаси для безперервних атак регулярно надходили з Росії, яка також намагалася унеможливити повернення цих територій, видаючи російські паспорти мешканцям Донбасу.

Та війна закінчилася лише для героя цієї книжки Володі, брата письменниці Олесі Хромейчук. Він загинув на фронті. Став цифрою військової статистики. Він також став дорогою пам'яттю для своїх рідних, друзів і побратимів, став цією книжкою, яка не з'явилася б, якби Володя залишився живим.

Відтоді, звісно, усе змінилося. Тепер книжка Олесі набула іншого виміру. Зараз це вже не так особиста історія, як історія країни, що зазнала найжорстокішої агресії — і цього разу знову від Росії. Новий етап російсько-української війни відсуває події останніх 80 років, включно з Другою світовою війною, у глиб історії, хоча нова агресія має всі ознаки тієї війни минулого століття з масовими вбивствами мирного населення та знищенням міст і сіл. Не наслідуюся стверджувати, що ця книжка актуальніша зараз, ніж тоді, коли вона була написана. Можливо, це не зовсім так. Утім, читати такий текст під час активних бойових дій, а отже, у період насиченості інформаційного простору війною — інтелектуальне та емоційне випробування, і воно не з легких. Тож я ще більше вдячний усім, хто прочитає цю книжку зараз, коли одна з найбільших європейських країн бореться за право бути частиною Європи та Європейського Союзу.

Разом із цією книжкою читач проходить шлях, який довелося здолати Олесі після звістки про смерть брата. Це дуже особиста історія, і я думаю, її було надзвичайно важко писати. Однак авторка не могла не створити цієї книжки, а людям важливо її прочитати. Історія Олесі

та її сім'ї відображає історію десятків тисяч українських родин. Вона відображає історію сучасної України з її проблемами, надіями, перемогами та втратами. Сьогодні, коли новинам про те, що відбувається в Україні, дедалі менше уваги приділяється на сторінках європейських газет, ця книжка стане цінним джерелом інформації про війну й, можливо, про вплив війни на звичайних українців та українок, що важливіше. Видання зосереджене не на цифрах і датах, а на людському досвіді в країні, яка опинилася в стані війни.

Андрій Курков

ВСТУП

«Це європейська війна, яка просто почалася на Сході України» — так мені сказав брат, пояснюючи свій вибір повернутися на передову у 2017 році. Невдовзі він загинув на фронті.

Війна Росії проти України спалахнула не 24 лютого 2022 року. Вона почалася у 2014-му з окупації Криму та частини Донбасу. Причиною посилення ескалації Кремлем у 2022 році було те, що Росії вдалося безкарно порушити міжнародне право та вторгнутися в суверенну державу. Світ відповів лише «глибокою стурбованістю» на кампанії агресії та терору, які Росія проводила в Україні протягом восьми років. Владіміра Путіна підбадьорювало те, що Захід звично вів бізнес із Росією, а доходи від нафти й газу фінансували не лише продовження війни, а й її ескалацію до повномасштабного вторгнення.

Після 24 лютого 2022 року Україна домінувала в заголовках ЗМІ в усьому світі. Англomовні видання нарешті відкоригували правопис назв українських міст, хоча б символічно вивільнивши країну з російських імперських обіймів. Ім'я українського президента стало відомим усій Європі, а центральні вулиці міст і містечок забарвилися синьо-жовтими кольорами. У вікнах житлових будинків з'явилося багато українських прапорів і плакатів підтримки, які були особливо зворушливими, оскільки демонстрували непереборне почуття солідарності між народами різних країн Європи, що відчували біль українців. Люди висловлювали стурбованість, щедро жертвуючи на гуманітарну допомогу та відкриваючи свої домівки для осіб, переміщених через війну. Прапори майоріли також на офіційних будівлях, що свідчило про підтримку України кожною з держав і демонструвало єдність проти вторгнення, якої Кремль не очікував. Утім, якщо пересічні громадяни швидко надали практичну підтримку, то їхні політичні лідери не завжди поспішали допомагати Україні постачанням зброї, запровадженням санкцій проти агресора чи виявленням підтримки іншими способами, що могло сприйнятися

як політично непопулярне. Війна Росії мала на меті знищити Україну, але також перевіряла готовність решти демократичного світу протистояти імперіалізму й тиранії.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ